

FAGFELLEVDERT

Når motstand mot Vaticanum II de siste årene har blitt et stadig mer sentralt trekk innenfor Den katolske kirke, har det flere årsaker: Nostalgiske gammeltradisjonister har alliert seg med markante nykonservative aktører, samt med ungdom som framstår som en slags pavelige stormtopp og verken har peiling på – eller interesse for konsilet.

Fornyelse i motbakke

– Det andre Vatikankonsil 50 år etter

Det andre Vatikankonsil brakte en fornyelse som særlig omfattet Den katolske kirkes selvforståelse, synet på andre kirkesamfunn og religioner, samt holdningen til den moderne verden. Slik framstår det som en av 1900-tallets viktigste kirkelige begivenheter – ja, som en av de største revolusjonene i kirkens liv overhodet. I denne oversiktsartikkelen redegjør professor Ola Tjørhom for hva som skjedde i og med Vaticanum II, samtidig som han uttrykker bekymring for den konsiliære arven. Denne arven trues av en allianse mellom gammeltradisjonister og nykonservative katolikker. Og selv om pave Benedikt XVI ikke tar avstand fra konsilet, har han levert tungt skyts til dets motstandere.

ÅPNINGEN AV DET ANDRE VATIKANKONSIL fant sted 11. oktober 1962. Vi kan altså i år feire 50-årsminnet for denne avgjørende kirkelige begivenheten. Omkring 2500 biskoper var til stede i Peterskirken – sammen med teolo-

AV OLA
TJØRHOM

OLA TJØRHOM (f. 1953) ola.tjorhom@gmail.no. Tjørhom er professor i dogmatikk og økumenisk teologi, for tiden med tilknytning til bla. Universitetet i Agder. Flere bøker og artikler om teologiske og kirkelige emner.

giske rådgivere, representanter for andre kirkesamfunn, pressefolk etc. Talen til pave Johannes XXIII ble et høydepunkt under åpningen. *Gaudet Mater Ecclesia* – mor kirke gleder seg, slik lød innledningsordene. I forlengelsen av dette listet han opp fem målsetninger for konsilet: Å korrigere verdensforakt i troens og håpets lys; å bidra til mer aktuell formidling av kirkens budskap; å føre dialog med den moderne verden og dens tenkning; å konfrontere vranglære med «nådens medisin» og ikke fordømmelser; samt å fremme enhet – ikke bare blant romerske katolikker, men også i forhold til andre kristne, verdensreligionene og alle mennesker av god vilje. Ifølge paven forutsatte disse målsetningene effektive fornyelsestiltak i form av «et sprang framover».

Alt dette samles i begrepet *aggiornamento*, ajourføring eller oppdatering. Begrepet ble brukt da Johannes XXIII i en tale av 25. januar 1959 – bare 90 dager etter at han hadde blitt valgt til pave – kunngjorde at han ville innkalle et universelt kirkemøte. Siden fungerte det som en sammenfatning av de forventninger og lengsler som ble knyttet til Vaticanum II. Den 78 år gamle paven var ingen «modernist». Men han innså at den innbitte antimoderniteten og sekteriske forskansningen som hadde preget kirken i det drøye hundreåret før konsilet, var et fatalt blindspor. Og på dette grunnlag tok han initiativ til en fornyelsesprosess som savner sidestykke på katolsk hold.

Fornyelsestiltakene var imidlertid kontroversielle – og er det fortsatt. Før og under de fire konsilsesjonene strittet kurien imot det hele med nebb og klør. Etter konsilet førte tradisjonalistiske grupperinger en uforsonlig kamp mot dets vedtak. I dag befinner den konsiliære fornyelse seg under press fra flere hold. Her synes strategien å være en omtolkning av tekstene fra Vaticanum II som innebærer at de vingeklippes og marginaliseres. Det må derfor understrekes at disse tekstene fortsatt er offisiell kirkelig lære. Et hovedmål med markeringen av konsilets 50-årsjubileum bør være at dets arv blir fastholdt og videreutviklet. For uten den konsiliære fornyelsen, er det grunn til å stille spørsmål ved om Den katolske kirke ville ha overlevd som et livskraftig fellesskap.

Utviklingen fram mot konsilet – massiv antimodernitet

Da Angelo Roncalli ble valgt til pave i oktober 1958, betraktet mange ham som en overgangsskikkelse som ville gi kirken en pustepause etter det stadig

mer affekterte pontifikatet til Pius XII. Beslutningen om et nytt konsil kom da også som lyn fra klar himmel. Men det fantes strømninger som beredte grunnen for Vaticanum II. Aller viktigst var den franske *nouvelle théologie* med representanter som jesuittene Henri de Lubac og Jean Daniélou, samt dominikanerne Yves Congar og Marie-Dominique Chenu.¹ Betegnelsen «nyteologi» stammer fra retningens motstandere og var mest ment som et skjellsord. Dens hovedsikte var imidlertid å kombinere *ressourcement* – tilbakevending til teologiens hovedkilder og oldkirken – med en konstruktiv dialog med den moderne verden. Nyteologene forfektet dessuten en dynamisk ekklesiologi som skilte seg radikalt fra datidens institusjonalisme, hvor kirken ble framstilt som *societas perfecta* – en «fullkommen» institusjon med statiske trekk. Retningen fikk også internasjonale ringvirkninger – i Nederland, knyttet til Edward Schillebeeckx og Piet Schoonenberg, samt i og med den teologiske fornyelsen som fant sted i tyske miljøer gjennom Karl Rahner og Hans Küng. Mange av disse spilte sentrale roller som rådgivere for konsilet.

I tillegg til nyteologien, la også flere av det tidlige 1900-tallets kirkelige bevegelser grunnlaget for Det andre Vatikankonsil. Gjennom Odo Casel og Romano Guardini fikk den liturgiske bevegelsens arbeid for gudstjenestefornyelse mye oppmerksomhet. Bibelbevegelsen bidro både til åpning for historisk-kritisk bibelforskning og til bevissthet om Guds ords avgjørende betydning. Etter hvert gjorde også enkelte impulser fra misjonsbevegelsen seg gjeldende. Og selv om Den katolske kirke i tiden før konsilet langt på vei opererte med et forbud mot å delta i organisert økumenikk – i hvert fall dersom protestanter var involvert, gjorde den moderne økumeniske bevegelses framvekst sterkt inntrykk på et økende antall katolikker.

Mens nyteologene og de kirkelige bevegelsene bidro med høyst positive impulser, var Vaticanum II i minst like stor grad bestemt av en negativ bakgrunn. Dette var særlig knyttet til det økende fornyelsesbehovet som kom til syne i løpet av Pius-pavenes regime, fra omkring 1850 og drøyt hundre år framover. I denne fasen ble kirkens bidrag til samfunnet hemmet – ikke bare av utviklingen av en sekulær offentlighet, men primært på grunn av selvforskyldt forskansning med sekteriske trekk. Da jeg har redegjort for denne situasjonen annensteds², nøyer jeg meg her med å peke kort på enkelte sentrale faktorer: For det første var datidens katolske lederskap pre-

get av militant antimodernitet. Det hele begynte med Pius IX og hans skriv *Syllabus errorum* fra 1864, hvor en lang rekke sider ved framskrittet innenfor vitenskap, kultur og ideologi ble gjenstand for kontante og høyst summariske fordømmelser. Pius X videreførte dette, blant annet i form av intens kjetterjakt innad i kirken. Blant de mange som ble overvåket av *Sodalitum Pianum*, eller Pius-fellesskapet, finner vi den seinere pave Johannes XXIII. «Antimodernisteden» ble dessuten innført i 1910 og tvang alle kirkelige embetsbærere til å avsverge seg «modernismens» villfarelser. I Pius XIIIs tilfelle dreide det seg dels om innslag av arkaisk tro og dels om enda mer arkaiske ideologiske holdninger.

Derneft led datidens katolske teologi under nyskolastikken eller nythomismens lammende herrevælde. Her produserte en «manualer» med detaljerte direktiver for hvordan de troende skulle handle i alle tenkelige og utenkelige situasjoner. Men disse manualene tok ikke hensyn til moralens varierende kontekster og savnet forankring i folks faktiske liv. Den tredje faktoren som bidro til fornyelseslengselen, var et ofte goldt liturgisk liv. I katolske messer omkring 1950 sto presten gjerne ved alteret med ryggen mot menigheten og puslet med sitt på uhørlig vis – som tegn på at messens ord primært gjaldt Gud, mens de troende satt og raslet med rosenkransene og ba sine bønner. Slik ble gudstjenestens fellesskapsdimensjon radikalt svekket. Dette er en av grunnene til at pave Paul VI i *Marialis cultus* fra 1974 (nr. 48) slo fast at rosenkransen ikke skal resiteres under messen.

I denne perioden forsøkte dessuten Den katolske kirke å kompensere for tapt politisk innflytelse ved å etablere en kvasistat, knyttet til Vatikanet og kurien. En bygde opp en rekke parallelle instanser som et eget rettsvesen, diplomati og utdanningsinstitusjoner. Dette bidro til politisering av kirkeinstitusjonen og til at katolikker ble stående i et dobbelt lojalitetsforhold. Pius XII var en hovedeksponent for denne tenkningen. Han betraktet i stor grad kirken som en guddommelig sanksjonert stat med ham selv som eneveldig og ufeilbarlig hersker. I kjølvannet av dette var han sterkt opptatt av å forhandle fram konkordater som skulle sikre kirkens frihet. Men problemet var at konkordatmodellen i første rekke ble anvendt i forhold til fascistiske stater – som Hitlers Tyskland og Mussolinis Italia, Francos Spania og Salazars Portugal, samt det ekstremt blodige regimet i Kroatia under andre verdenskrig. Samtidig var paven helt uforsonlig overfor radikale politiske

bevegelser og ekskommuniserte i 1949 alle som var medlemmer av kommunistiske partier.³

Det første Vatikankonsil ble avbrutt i 1870, på grunn av den fransk-tyske krig og den italienske okkupasjonen av Kirkestaten. Blant de oppgavene som ikke ble fullført, var en planlagt uttalelse om kirken og dens vesen. Slik sett var det behov for en oppfølging. Men dogmet om pavens ufeilbarlighet *ex cathedra* førte til at mange, ikke minst innenfor kurien, betraktet et nytt konsil som spilt møye. Da Johannes XXIII kunngjorde at han ville innkalle et kirkemøte, så en for seg at dette ville bli en kort og ubetydelig sak. Mer feil er det knapt mulig å ta. Vaticanum II fanget opp tråden fra forgjengeren ved å gjøre kirken til hovedtema. Men det endte opp med en radikalt annerledes ekklesiologi. Det nye konsilet balanserte videre forestillingen om pavelig ufeilbarlighet, som hadde bidratt til hierarkisk og ultramontanistisk isolasjon av kirkens viktigste embete, med sin lære om biskoppelig kollegialitet og *communio*-tanken. Og ved å innby verden til en åpen og gjensidig dialog, ble det antimodernistiske hegemoniet brutt. Til forskjell fra tidligere konsiler, handlet det denne gang ikke om å fordømme heresier, men om å gi en positiv framstilling av kirkens lære.

Konsilets gang – en komplisert, men vellykket prosess

Det andre Vatikankonsil fant sted i Peterskirken i løpet av fire sesjoner: 11. oktober til 12. desember 1962, 29. september til 4. desember 1963, 14. september til 21. november 1964 og 14. september til 8. desember 1965.⁴ Kun personer med et biskoppelig embete, inkludert medlemmer av kurien og enkelte abbeder, hadde stemmerett. Samlet deltok nærmere 2900 biskoper på konsilsesjonene. Et økende antall kom fra lokalkirkene i Latin-Amerika, Afrika og Asia, hvor de vestlige misjonsbiskopene etter hvert ble avløst. Noen av «fedrene» benyttet retten til å utnevne teologiske rådgivere, *periti*. Representanter for andre kirkesamfunn hadde dessuten blitt invitert til Roma. Selv om lekfolk spilte en beskjeden rolle, var også de til stede på møtet. Og på de to siste sesjonene deltok snaut 25 kvinner. Mens flere biskoper oppfattet dette som en berikelse, skal den markant konservative generalsekretæren for konsilet, kardinal Pericle Felici, konsekvent ha unngått å snakke med de kvinnelige *auditores*. Blant deltakerne finner vi ellers to

framtidige paver – den unge erkebiskopen Karol Wojtyla fra Krakow og daværende professor Joseph Ratzinger, som rådgiver.

Utover teologiske motsetninger sto «fedrene» også overfor mange praktiske vansker. I starten var det vanskelig å få biskoper som var vant til å følge Rom i smått og stort, til å ta et eget ansvar. Bruken av latin som språk var også en utfordring for enkelte. Ettersom drøftingene skred fram, ble det stadig oftere klart at de i vesentlig grad kurieproduserte tekstutkastene ikke ivaretok flertallets syn, noe som førte til at arbeidet måtte startes så å si på bar bakke. Tilliten til egenrådige kurierepresentanter ble etter hvert temmelig tynnsnitt. Spenninger mellom et «progressivt» flertall og et «konservativt» mindretall avtegnet seg dessuten raskt. De progressive hadde sitt tyngdepunkt blant de sentraleuropeiske biskopene – hvor kardinalene Leon-Joseph Suenens fra Belgia og Achille Liénart fra Frankrike, samt tyskerne Josef Frings og Augustin Bea var nøkkelpersoner. Rådgivere som Karl Rahner, Yves Congar, Henri de Lubac og amerikaneren John Courtney Murray spilte også viktige roller her. Sammen med kuriens medlemmer, utgjorde representanter for det italienske og spanske episkopatet tyngdepunktet blant de konservative. På dette hold hadde kardinalene Alfredo Ottaviani, Guisepe Siri og Ernesto Ruffini stor innflytelse. I løpet av konsilet skjedde det er markant økning av det progressive flertallet, mens det konservative mindretallet skrumpet inn.

3. juni 1963, mellom første og andre sesjon, døde Johannes XXIII. Denne hendelsen skapte klarhet om fortsettelsen; ved en paves død blir universelle konsiler normalt oppløst. Men da Giovanni Montini ble valgt til ny biskop av Roma og tok navnet Paul VI, erklærte han at Vaticanum II ville bli videreført langs de linjer hans forgjenger hadde trukket opp. Spenningen omkring den nyvalgte lederens prioriteringer var likevel sterk. De to pavene var forskjellige som personer. Mens Johannes utstrålte jovial folkelighet, framsto Paul som mer sky og aristokratisk. Teologisk fantes det også nyanseer mellom dem. Roncallis encyklika *Pacem in terris* (1963), hvor han slo fast at det ikke var mulig å tale om «rettferdig krig» i atomvåpnenes tidsalder, skiller seg klart fra Montinis *Humanae vitae* (1968), med dens forbud mot såkalt kunstig prevensjon. Men selv om Johannes XXIII sto bak den epokegjørende innkallingen til og starten av konsilet, var det Paul VIs fortjeneste at møtet ble fullført. De har derfor begge en stor del av æren for at

denne avgjørende begivenheten fikk en tjenlig utgang. La meg få legge til at Paul på mange måter kan beskrives som den første «moderne» pave og at det er misvisende når hans ettermæle i så stor grad har blitt bestemt av tumultene omkring *Humanae vitae*.⁵

Vaticanum II gjennomgikk også regulære kriser. Den verste av disse fant sted i den «sorte uke», *settimana nera*, 14–21. november 1964. Problemene skyldtes primært kapittelet om kirkens hierarkiske struktur i kirkekonstitusjonen, *Lumen gentium*. Da tekstforslaget (*schema*) ble lagt fram, kom det sammen med en *Nota explicativa praevia* – en forklarende nota – fra Paul VI hvor pavens primat og frihet i forhold til bispekollegiet ble understreket. Et stort flertall blant konsilfedrene reagerte negativt på noten og krevde at avstemningen om hele konstitusjonen måtte utsettes. Omtrent samtidig ble utkastene om økumenikk, prestetjenesten og kirkens misjon sendt tilbake for videre bearbeidelse. Spørsmål knyttet til religionsfriheten var dessuten kontroversielle. Disse forholdene skapte frustrasjon blant deltakerne. Én ting var et til tider enormt arbeidspress. Verst var imidlertid en følelse av at de konservative og kurien ved hjelp av reinspikka filibustertaktikk – og nå med en viss støtte fra paven – gjorde det vanskelig å få gjennomslag for flertallets syn.

Den konsiliære dynamikken var imidlertid intakt. I løpet av tredje sesjons slutfase og hele fjerde sesjon, ble tekster vedtatt på løpende bånd – alt med overveldende flertall. Med unntak av enkelte kurierepresentanter og den reaksjonære franske erkebiskopen Marcel Lefebvre – som endte opp som ekskommunisert leder at St. Pius X-Brorskapet, innså mindretallet at majoritetens fornyelsesvilje ikke lot seg stoppe. Dette var også en seier for en ny kollegial mentalitet blant biskopene, som var et av de viktigste resultatene av den konsiliære dynamikken.

8. desember 1965 feiret Paul VI, sammen med biskoper fra hele verden og andre deltakere, konsilets avslutningsmesse på Petersplassen. Messen innbefattet kunngjøring av en rekke uttalelser til menneskeheten – til fattige og lidende, arbeidere og ungdom, politikere og ledere – som et første skritt i den ønskede dialogen med verden. Gjennom det apostoliske brevet *In Spiritu Sancto* bekreftet paven sin fulle tilslutning til konsilets vedtak og oppfordret alle katolikker til å gjøre det samme. Dette markerte enden på drøyt tre år hvor Roma, som ellers ikke var kjent for teologisk kreativitet, hadde

sydet av samtaler om kirken og dens tjeneste i verden. Men den konsiliære prosessen var ikke slutt. Nå var oppgaven å omsette vedtatte uttalelser i konkret kirkelig praksis.

Konsilets resultater – en kort sammenfatning

Når de mange og innholdsrike resultatene fra Det andre Vatikankonsil skal beskrives, spiller dets i alt 16 tekster hovedrollen – nærmere bestemt fire konstitusjoner, derav to dogmatiske og en pastoral, ni dekreter og tre erklæringer.⁶ I denne forbindelse må jeg nøye meg med en svært kortfattet og til dels personlig farget sammenfatning. Hovedvekten vil bli lagt på fem emnekretser.

Kirkesyntet (1) • Ekklesiologien var konsilets sentrale tema og *Lumen gentium* (LG) dets mest tungtveiende tekst. Til tross for enkelte kompromisser og spenninger, viser LG at Den katolske kirke i løpet av Vaticanum II framsto med en ny selvforståelse. Denne selvforståelsen er forankret i bevisstheten om at *Una sancta*, Kristi ene kirke, ikke er eksklusivt identisk med den katolske kirkeinstitutionen, men kun *subsistit in* eller finnes innenfor denne institusjonens rammer (jfr. LG nr. 8). Videre innebærer omtalen av kirken som Guds folk, eller et pilegrimsfolk på vandring, en dynamisk korrigerende i forhold til både statisk institusjonalisme og esoterisk mysterie-ekkesiologi. Noe liknende kan sies om tanken om kirkens sakramentale karakter, som et virkekraftig instrument for Guds forsoningsverk i Kristus i verden. I forlengelsen av dette justerte konsilfedrene den romerske sentralismen ved å legge grunnlaget for et nytt syn på lokalkirken under biskopens ledelse. Her betraktes den lokale kirke som en fullverdig manifestasjon av universalkirken på det lokale planet og ikke bare som en begrenset eller «mindreverdige» utgave av denne. Understrekingen av det gjensidige forholdet mellom pavens universelle enhetsembete og bispekollegiet som helhet trekker i samme retning.⁷

Kirken og verden (2) • Pastoralkonstitusjonen om kirken i den moderne verden, *Gaudium et spes* (GS), inneholder også fundamentale bidrag til den konsiliære ekklesiologi. Nok en gang er det snakk om nyorientering, primært i form av et massivt brudd med Pius-pavenes bestrebelse på å demo-

nisere moderniteten og samtidens tenkning. I stedet for elendighetsretorikk og forskansning, forfekter GS samvirke og åpen dialog. Solidaritet med menneskeheten, og spesielt med dem som har tungt å bære, er et hovedpoeng i teksten. Her står dessuten forpliktelse på alt som er sant menneskelig og skjebnefellesskapet med hele verden sentralt. I forlengelsen av dette slås det fast at kirkens tjeneste i samfunnet forutsetter samarbeid med alle mennesker av god vilje. Konstitusjonen har dessuten et betydelig innslag av skapelsesteologi, noe som ikke er vanlig kost i nyere katolsk tenkning.⁸

Gudstjenesten (3) · Liturgikonstitusjonen, *Sacrosanctum concilium* (SC), la fundamentet for et høyst påkrevd gudstjenestelig fornyelsesarbeid innenfor Den katolske kirke. I selve teksten nevner en riktignok få konkrete tiltak, her fokuseres det på fornyelsens teologiske basis. Samtidig ble en egen instans som skulle lede dette arbeidet, i kontakt med lokalkirkene, etablert.⁹ Fornyelsen berørte ikke bare det gudstjenestelige, men så godt som alle sider ved katolsk fromhetsliv. Det første omfattende og fortsatt viktigste resultatet av denne prosessen kom i og med innføringen av Paul VIs nye messe, *novus ordo*, i 1969. Denne messen kjennetegnes av tilbakevending til oldkirken og restituering av gudstjenestens fellesskapsdimensjon – med eukaristifeiringen som sentrum, styrking av lekfolkets aktive deltakelse, feiring *versus populum* eller vendt mot folket, samt bruk av bordalter. Messen fikk en aktuell og tidsriktig, men samtidig slitesterk og vakker form. Og den ble i økende grad feiret på folkemålet. Det bør ellers nevnes at flere andre uttalelser fra Vaticanum II har stimulert det liturgiske fornyelsesarbeidet innenfor kirken – særlig den dogmatiske konstitusjonen om den guddommelige åpenbaring, *Dei verbum*. Når Guds ord har fått en stadig mer sentral plass i katolsk messefeiring og kirkens liv overhodet, beror det delvis på denne tekstens justering av forestillingen om at åpenbaringen hadde to likeverdige kilder. I DV betraktes Skriften som primærkilde, sammen med [*una cum*] den kirkelige tradisjon. Ellers har dekretene om lekapostolatet, *Apostolicam actuositatem*, og prestatetjenesten, *Presbyterorum ordinis*, også relevans på dette feltet.

Forholdet til andre kirker (4) · I hvert fall siden reformasjonen hadde Den katolske kirkes økumeniske bidrag vært ytterst beskjedent. Kun et tiår før

Vaticanum II ble erkebiskopen av Canterbury betegnet som «a doubtfully baptised layman» – på linje med avfeiingen av anglikanske embeter som «absolutely null and utterly void» i pave Leo XIII's *Apostolicae curae* (1896). Sett i lys av kirkens stusselige fortid på dette feltet, framstår økumenikkdekretet *Unitatis redintegratio* (UR) som en av konsilets mest banebrytende tekster.¹⁰ Mens økumenikk tidligere langt på vei var forbudt for katolikker, slås det i UR fast at engasjement for kirkelig enhet er en forpliktelse for alle troende. Tanken om «åndelig økumenikk» knytter dette anliggendet til troens sentrum. Det som sies om de «atskilte» vestlige kirkelige fellesskapene, eller de samfunnene som har røtter i reformasjonen, er spesielt viktig. Til tross for en viss tilbakeholdenhet med å omtale dem som kirker i ordets fulle «katolske» betydning, understrekes følgende: «(T)he separated Churches [sic!] and Communities as such, though we believe them to be deficient in some respects, have been by no means deprived of significance and importance in the mystery of salvation. For the Spirit of Christ has not refrained from using them as means of salvation which derive their efficacy from the very fullness of grace and truth entrusted to the Church» (UR nr. 3). Disse fellesskapene beskrives altså som effektive formidlere av frelsen i Kristus og framstår dermed i realiteten som kirker. Slik justeres den urimelige forestillingen om Den romersk-katolske kirke som eksklusiv frelsesinstitusjon – og de etter hvert nesten komiske hjelpekonstruksjonene som ble lansert for å holde liv i denne idéen. Jeg viser her til insisteringen på at reformatoriske troende blir frelst ved hjelp av en mer eller mindre bevisst lengsel (*votum*) etter Den katolske kirke, eller ved at denne kirken på mystisk vis strekker seg ut til de arme protestantene (*vestigiae ecclesiae*).

Nok et moment fra UR bør nevnes – nemlig tekstens tale om et sannhetens hierarki, *hierarchia veritatum*, slik det beskrives i nr. 11. Denne tanken har svært positive implikasjoner – ikke bare i arbeidet for å etablere økumenisk konsens, men også med sikte på forståelsen av kirkelig lære overhodet. Enkelt sagt er dette poenget: Selv om proklamerte læresannheter ikke kan bli direkte usanne, vil de kunne dale nedover i sannhetshierarkiet på en måte som gjør at de i praksis har mindre betydning når kirkens tro skal formidles i den aktuelle situasjonen. Det ville være godt om denne vidunderlig fleksible modellen ble anvendt oftere på romersk-katolsk hold i dag.

Synet på andre religioner (5) · Åpenheten i forhold til andre kirkesamfunn går parallelt med en ny åpenhet overfor andre religioner, med vekt på de store verdensreligionene. *Nostra aetate* (NA), om kirkens forhold til de ikke-kristne religionene, avspeiler en affinitet til Karl Rahners tanke om at dette forholdet kan forstås som flere konsentriske sirkler hvor Kristus er midtpunktet. Her knyttes det også til jesuittenes innsikt i religionsdialog. Dette innebærer imidlertid ikke at kirkens misjonsansvar blir nedtonet. I *Ad gentes* (AG), deklarasjonen om kirkens misjonsaktivitet, blir denne forpliktelsen klart ivaretatt. Samtidig gir konsilet i *Dignitatis humanae* (DH), erklæringen om religionsfrihet, sin tilslutning til trosmessig frihet som allmenn menneskerett og ikke noe som kun gjelder med sikte på Den katolske kirke. NA inneholder videre utsagn om det jødiske folk som korri-gerer tilløp til antisemittisme i katolsk sammenheng. Med et visst unntak for hovedtrekkene i AG, avspeiler alle disse tekstene – og særlig erklæringen om religionsfrihet – tydelige oppbrudd fra tidligere kirkelige posisjoner.

Fokuseringen på kirkens tjeneste i verden er hovedårsaken til at Vaticanum II kan betegnes som et pastoralt konsil. Blant dets motstandere blir det pastorale siktet gjerne tolket som et uttrykk for at det her er snakk om en begivenhet med begrenset dogmatisk og læremessig relevans. For Johannes XXIII forholdt det seg stikk motsatt. Etter hans oppfatning var intet viktigere enn kirkens pastorale sendelse. For kirken er ikke et mål i seg selv, den er Guds sakrament i og for verden.

Var Det annet Vatikankonsil en suksess? Svaret på dette spørsmålet avhenger av øynene som ser. De konsiliære tekstene er ikke entydige og stiller oss overfor omfattende tolkningsproblemer. Noen av dem framstår delvis som lappverksarbeid og bør leses i lys av deres virkningshistorie. Utover faktorer som tidspress og interne spenninger, skyldes dette at oppbrudd sjelden har vært en enkel sak for Den katolske kirke. Samtidig var den konsiliære revolusjonen et faktum. Og den følgende fasen skulle vise at Johannes XXIII's etterlysning av *aggiornamento* og Paul VI's ønske om kirkelig *rinnovamento*, fornyelse, ikke lot seg stoppe – i hvert fall ikke i første omgang.

Tiden etter konsilet – begeistring og strid

I de første årene etter Vaticanum II kokte det av liv innenfor Den katolske kirke.¹¹ Messefeiringen blomstret og den liturgiske kreativiteten var stor.

Lekfolk inntok sin rettmessige plass, særlig kvinner og ungdom. Katolske teologer opplevde en frihet som de aldri før hadde hatt. Biskoper og de nyetablerte bispekonferansene bidro med godt lederskap. Nye former for prestatjeneste ble prøvd ut, blant annet gjennom arbeiderprester som utøvde sitt kall på fabrikker og i produksjonsliv. Mange ordenssøstre og kvinnelige kommuniteter framsto som veritable «moderniseringsagenter» og bidro sterkt til et positivt kirkelig renommé. I løpet av 1970-tallet utviklet Den katolske kirke seg langt på vei til en økumenisk kraft, ingen var involvert i så mange dialoger som den. Og for første gang på lenge kunne

Avvisning av bruk av «kunstige» prevensjonsmidler førte til intens strid og ble av mange betraktet som et svik

kirken ivareta sin sendelse til verden uten sekterisk forskansning. Alt i alt artet konsilet seg som en tidlig del av den «frigjøringsbølgen» som preget verden fra slutten av 60-tallet.

Frigjøringsteologien var et av de viktigste og mest positive innslagene i den postkonsiliære fasen. Dette var ikke et utelukkende katolsk fenomen, men katolik-

ker som Gustavo Gutiérrez, Leonardo Boff og geriljapresten Camilo Torres spilte nøkkelroller her. Frigjøringsteologene la vekt på Jesus som frigjører, de fattiges fortrinnsrett, oppbygning av basismenigheter, dialog med marxismen og medvirkning i frigjøringskampen. Gjennom den latinamerikanske bispekonferansen CELAM og særlig dens møte i Medellín i 1968, samt erkebiskoper som Hélder Câmara og Óscar Romero, fikk denne teologiske tenkningen offisiell kirkelig støtte. Til tross for at frigjøringsteologien ikke besto i blott og bar repetisjon av Vaticanum II, var den i vesentlig grad inspirert av konsilet.

Men etter hvert meldte problemene seg. Selv om kallskrisen inntraff før konsilet, skjøt den fart på 70-tallet i form av økende prestemangel. Paul VIs avvisning av bruk av «kunstige» prevensjonsmidler i *Humanae vitae* (1968) førte til intens strid og ble av mange betraktet som et svik mot de konsiliære idealene, samt som bakstreversk i forhold til befolkningseksplasjon så vel som kvinnefrigjøring. I kjølvannet av dette fikk morallære med nyskolas-tiske trekk et oppsving. Dette gjaldt spesielt innenfor familie- og seksual-etikken, hvor en tviholdt på en praksis som knapt lot seg realisere i folks liv og som stadig flere kirkemedlemmer unnlot å ta hensyn til. Et skremmende stort antall vestlige katolikker som vokste opp på denne tiden, har seinere

forlatt kirken. Parallelt med dette intensiverte tradisjonalistiske grupperinger sin kamp mot Vaticanum II og den nye messen. Hyppige reformer og innslag av overdreven fornyelsesiver bidro dessuten til å svekke konsilets stilling. Den seieren mange reformtilhengere hadde tatt for gitt, virket ikke så sikker lenger.

Dagens situasjon – marginalisering og glemsel

Når motstand mot Vaticanum II de siste årene har blitt et stadig mer sentralt trekk innenfor Den katolske kirke, har det flere årsaker: Nostalgiske gammeltradisjonister har alliert seg med markante nykonservative aktører, samt med ungdom som framstår som en slags pavelige stormtropp og verken har peiling på eller interesse for konsilet. Blant reaksjonære konvertitter kappes det om å være «mer katolsk enn paven». Kirkeledelsen praktiserer nesten grenseløs åpenhet i forhold til høyreavvikere – slik det ikke minst kommer til uttrykk i den pågående «forsoningsprosessen» med det skismatiske og fortsatt bastant konsilfiendtlige St. Pius X-Brorskapet, samtidig som det slås kontant ned på «liberale» tendenser. Ellers spiller reitalisering av kurien og 30 år med konservative bispeutnevnelser en svært viktig rolle her. Konsilets ønske om en desentralisert, kollegial og *communio*-drevet kirke har ikke blitt realisert. I dag er Den katolske kirke mer sentralstyrt enn noensinne. Mens kun 24 av en gruppe på 646 stiftsbiskoper var utnevnt av paven i 1829, har Vatikanet i dag hånd om så godt som alle bispeutnevnelser. Forestillingen om pavelig ufeilbarlighet blir dessuten stadig utvidet, i form av det som har blitt betegnet som «creeping infallibility».¹²

Aller viktigst er imidlertid nåværende og forrige paves holdninger til konsilet. Når det gjelder Johannes Paul II, virker det som om han etter hvert ikke var særlig opptatt av Vaticanum II. «Den polske paves» agenda ble i stor grad styrt av innslag av en noe esoterisk teologi, voldsom motvilje mot kommunisme og liknende strømninger – som frigjøringssteologien, samt en sterkt karismatisk personlighets behov. Hans manglende interesse for strukturelle og organisatoriske spørsmål bidro effektivt til kuriens makt. Slik sett var Johannes Pauls pontifikat i beste fall uten betydning for den konsiliære resepsjon, i praksis fungerte det vel langt på vei som en bremsekloss.

Med Benedikt XVI er bildet enda mer komplisert. Da han var *peritus* på Vaticanum II, ble han betraktet som framskrittssvennlig. Og han har knapt sagt noe som tyder på at han er «mot» dets vedtak. Samtidig har han skapt stort armslag for konsilkritiske grupperinger. På følgende punkter kan det faktisk virke som om det finnes spenninger mellom paven og den konsiliære arv han er satt til å forvalte: a) Troskongregasjonens uttalelse *Dominus Iesus* (2000) stammer fra Ratzingers tid som prefekt. Her dreier det seg primært om synet på andre religioner og Jesus som den eneste vei til frelse. Men sider ved Vaticanum IIs åpne holdning til de reformatoriske kirkene går med i dragsuget. b) I 2002 fant en usedvanlig kontant meningsutveksling sted mellom daværende kardinal Ratzinger og hans kollega i Det pavelege enhetsråd, Walter Kasper. Disputten handlet om forholdet mellom den universelle og lokale kirke. Uten å gå inn på saken i detalj, synes sistnevnte å stå mye nærmere konsilets oppgradering av lokalkirken enn Ratzinger.¹³ c) Styrking av den biskoppelige kollegialiteten og dens organisatoriske rammer var et sentralt anliggende for konsilfedrene. På dette punktet er det lite som tyder på at nåværende pave har bidratt til en positiv utvikling.

Benedikts hyppige insistering på en «kontinuitetens hermeneutikk» når tekstene fra Vaticanum II skal leses – i motsetning til «a hermeneutics of rupture», og ofte knyttet til beisk antimoderne retorikk – har blitt en slager blant konsilets motstandere.¹⁴ Fra en side sett må selvsagt en grunnleggende kontinuitet med tidligere tradisjon ivaretas her. Samtidig er det mye som tyder på at paven driver dette punktet så ensidig at han står i fare for å havne i et spenningsforhold til Johannes XXIII og Paul VI's sterke fokusering på *aggiornamento* og *rinnovamento*. Det kan heller ikke herske tvil om at et massivt flertall blant konsilfedrene ønsket dynamisk fornyelse, ofte i form av et oppbrudd. Ved et ensidig kontinuitetsfokus står alt dette i fare for å koke bort i kålen.

I dag finnes det en rekke reaksjonære katolske blogger hvor propaganda mot Vaticanum II, med sterkt nostalgiske og til dels hatske overtoner, flore- rer. Så vidt meg bekjent, har dette aldri blitt påtalt – selv om bloggerne angriper forpliktende kirkelig lære. Samtidig er både konsilets fortjenester og den førkonsiliære fasens ørkenvandring i ferd med å gå i glemmeboka. Slik blir arven fra denne epokeyjørende begivenheten sittende i klemma mellom opphetet kritikk og historieløs glemsel.

Til syvende og sist går striden om Vaticanum II på kirkens forhold til den verden den er sendt for å tjene, samt på veien framover for en institusjon som nok en gang har et akutt fornyelsesbehov. Ifølge Hans Küng dreier det seg her om Den katolske kirkes overlevelse.¹⁵ Forsøk på å fortrenge denne utfordringen kan bli skjebnesvangre. Den forestående jubileumsmarkeringen bør derfor framfor alt bidra til at fornyelsesimpulsene fra Det andre Vatikankonsil blir fastholdt og videreutviklet.

Noter

- 1 Se Jürgen Mettepenningen, *Nouvelle Théologie – New Theology: Inheritor of Modernism, Precursor of Vatican II*; London/New York: T&T Clark, 2010.
- 2 Jfr. Ola Tjørhom, Mer katolsk enn paven? Antimoderne katolsk konservatisme på frammarsj; *Tidsskrift for Teologi og Kirke* 81(2010)4, pp. 241 ff.
- 3 Se her John Cornwell, *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII*; New York/London: Viking Penguin, 1999.
- 4 Mht. konsilets gang, jfr. Guiseppe Alberigo, *A Brief History of Vatican II*; Maryknoll: Orbis, 2006 og John O'Malley, *What Happened at Vatican II*; Cambridge: Harvard University Press, 2008.
- 5 Om konsilspavene, se Peter Hebblethwaite, *John XIII: Pope of the Council*; London: HarperCollins Fount, 1983 og samme forf., *Paul VI: The First Modern Pope*; London: HarperCollins Fount, 1993.
- 6 Til tekstene, jfr. Austin Flannery, *The Basic Sixteen Documents of Vatican Council II: Constitutions, Decrees, Declarations*; Northport: Costello, 1996. Det finnes mye litteratur om Vaticanum II, selv om ferske monografier – påfallende nok – er mer sjeldne. For en god helhetsframstilling, se Otto Hermann Pesch, *Das Zweite Vatikanische Konzil: Vorgeschichte – Verlauf – Ergebnisse – Nachgeschichte*; Würzburg: Echter Topos, 2001.
- 7 Mht. ekklesiologien, jfr. Wolfgang Beinert, Das Bild von der Kirche nach den Dokumenten der II. Vatikanischen Konzils; i Werner Löser (Hrsg.): *Die römisch-katholische Kirche*, Frankfurt : Evangelisches Verlagswerk, 1986.
- 8 Se Norman Tanner, *The Church and the World: Gaudium Et Spes, Inter Mirifica*; Mahwah: Paulist Press, 2005.
- 9 En orientering om denne prosessens spenninger finnes i Piero Martini, *A Challenging Reform: Realizing the Vision of the Liturgical Renewal*; Collegeville: Liturgical Press, 2007.

- 10 I Walter Kasper, *That They May All Be One: The Call to Unity Today*; London/New York: Continuum/Burns and Oates, 2004 gis det bla. en tolkning av sentrale sider ved UR.
- 11 Mht. den postkonsiliære perioden, se Peter Hebblethwaite, *The Runaway Church*; London: Collins, 1975.
- 12 Til misnøyen med en stadig mer mangelfull konsilsresepsjon, jfr. David Schultenover (ed.): *Vatican II: Did Anything Happen?*; New York/London: Continuum, 2007.
- 13 Mht. denne debatten, se Kilian McDonnell, The Ratzinger/Kasper Debate: The Universal Church and Local Churches; *Theological Studies* 63(2002)3, pp. 227 ff.
- 14 Denne tanken ble introdusert i en tale på pavens førjulsmottakelse for kurien 22. desember 2005 og har siden blitt hyppig repetert.
- 15 Jfr. Hans Küng, *Ist die Kirche noch zu retten?*, München: Piper, 2011.